

Styrking og svekking av genussemantikk – ei diakron drøfting av (in)animathet ved pannekakesetninger og anaforisk den

Av Hans-Olav Enger og Tor Arne Haugen*

Artikkelen handler om styrking og svekking av genussemantikk i skandinaviske, med hovedvekt på norsk. Det argumenteres for at både såkalt pannekakekongruens, som i setninger av typen *pannekaker er godt og vodka er sunt* på den ene sida, og innføring av anaforisk *den* på den andre, kan knyttes til styrking av trekk i det semantiske kjernesystemet for genus. Nærmere bestemt ser begge fenomener ut til å være knyttet til individueringensgraden til de aktuelle referentene, og dermed til animathetshierarkiet. Ved konstruksjoner med pannekakekongruens og deres motstykker med tradisjonell kongruens er det grader av akseptabilitet, og denne korrelerer blant annet med subjektets individueringensgrad. Synkron gradualitet er som ventet ved et språklig fenomen som har oppstått forholdsvis nylig. Utviklinga av konstruksjonen i skandinavisk innebærer både resemantisering og desemantisering. Utviklinga skjer både internt i NP-er og NP-eksternt, noe som styrker en hypotese om at kongruens innafor og utafor NP er nærskyldte fenomener.¹

* *Merknad fra redaksjonen:* Første versjon av artikkelen ble sendt inn mens Torodd Kinn var redaktør for *Maal og Minne*. Det er også Kinn som har hatt redaktøransvaret for artikkelen videre.

1 Vi takker publikum ved 22. Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik (Köln, september 2015) og den sjettede dansk-norske konferansen i historisk språkvitenskap (Lysebu, Oslo, januar 2016) for nyttige kommentarer og innvendinger. Likeså takker vi Ingebjørg Tonne og Urd Vindenes for nyttige kommentarer til en tidlig versjon av manuskriptet, og Jenny Audring (Leiden) og Grev Corbett (Guildford) for mange av ideene i avsnitt 5. Sist, men ikke minst, takker vi en anonym konsulent og redaktør Torodd Kinn for god hjelp.

1 Innledning

1.1 *Emnet*

Med pannekakesetninger forstår vi eksempler som 1–3, der et predikativt adjektiv i nøytrum entall tilsynelatende ikke kongruerer med et subjekt i flertall (1) eller et subjekt i et annet genus enn nøytrum i entall (2–3):

- 1) Pannekaker er godt
- 2) En ny landbruksminister hadde ikke vært så dumt
- 3) Vodka er sunt

Eksempel 2 er av en noe annen type enn 1 og 3, blant annet fordi 1 og 3 er “nakne” substantivfraser, noe som knapt er mulig i eksempel 2. Men eksempler av alle tre typer har blitt brukt i diskusjonen om pannekakesetninger.

I pannekakesetninger oppviser subjektet oftest lav grad av individuering – eller mer presist spesifisitet; derfor er substantivfrasen ofte “naken”. Subjektet betegner ofte en masse, et abstrakt eller en prosess, altså entiteter som er langt nede på animathetshierarkiet (se 1.3 nedafor). Verbalet er gjerne et kopula, og adjektivet som fungerer som predikativ, er gjerne vurderende. Disse trekkene er ikke til stede ved alle pannekakesetninger, men dette er beskrivelse nok for øyeblikket.

Setninger som 1–3 har blitt behandlet på mange ulike vis (jf. f.eks. Widmark 1966, Faarlund 1977, Braunmüller 2000, Corbett 2006, Wechsler 2013, Enger 2004b, 2013, Josefsson 2009, 2014a og b, Eriksson 2010, Haugen og Enger 2014, Corbett og Fedden 2016). Det er enighet om at pannekakesetninger er forholdsvis nye, historisk sett (jf. 1.4 nedafor).

I nyere litteratur blir pannekakesetninger i regelen betraktet som kongruens (med unntak for Eriksson 2010: 63), sjøl om det hersker uenighet om hvordan kongruensen skal beskrives nærmere, for eksempel som semantisk (Wechsler 2013, Haugen og Enger 2014) eller som syntaktisk (Josefsson 2014a). En del vil nok oppfatte det som uvanlig å regne med kongruens her, liksom ved pronomen, men vi står i en lang tradisjon når vi gjør det. Aasen (1965: 117) sier “Hankjønnsordene kunne ombyttes med det Ord ‘han’, Hunkjønnsordene med ‘ho’ (hun), og Intetkjønnsordene med ‘det’; desuden adskilles Kjønnene ogsaa ved den Artikel som Ordene

kunne forbindes med, nemlig: ‘ein’ for Hankjøn, ‘ei’ for Hunkjøn og ‘eit’ for Intetkjøn.” Her regner altså Aasen pronomen som kjennetegn for genus og manifestasjon av kongruens, for så vidt helt i tråd med Corbett (1991, 2006). Og Widmark (1966: 111) mener at “om anaforisk pronomen får betraktes som ett utslag av substantivets inneboende genus, finns det inget skäl till att ge *gott* [i en pannekakesetning] en annan förklaring” (jf. Enger 2004b, 2013).

I tråd med en del nyere forskning (f.eks. Enger 2004b, Corbett 2006, Haugen og Enger 2014, Corbett og Fedden 2016) antar vi at animathets-hierarkiet og kongruenshierarkiet er relevante for pannekakesetninger. Vi presenterer disse hierarkiene i avsnitt 1.3.

Både resemantisering og desemantisering er gjerne involvert i den historiske utviklinga av genussystemer, jf. Wurzel (1986), Corbett (1991). I avsnitt 4 argumenterer vi for at dette også er relevante stikkord for framveksten av pannekakekonstruksjonene i skandinavisk (jf. også Josefsson 2014b om semantisk styrking), og at framveksten delvis kan betraktes som grammatikalisering (jf. også Enger 2004a).

Pannekakekongruens i norsk innebærer som nevnt predikativt adjektiv i *nøytrum* singular i tilfeller der substantivet i utgangspunktet skulle tilsi et annet genus/numerus. På denne måten blir det en tradisjonelt har sett som et sentralt drag ved semantikken til *nøytrum* i skandinavisk (jf. 1.2 nedafor), nemlig ‘ikke-individuert’, eller med andre ord ‘masse’, tydeligere markert i systemet. Dermed har vi her å gjøre med en kontrast langt nede i animathetshierarkiet, nemlig mellom avgrensede ting og uavgrensede masser. Et annet fenomen som innebærer styrking av genussemantikk, er framveksten av *den* som anaforisk personlig pronomen. I bokmål heter det typisk *jenta – hun*, men *boka – den*, dvs. at det typisk skilles mellom animate og inanimate referenter. Her får vi dermed også en forsterket animathetskontrast, men lenger oppe i hierarkiet. Det som også er felles for de to innovasjonene, er at resemantiseringa skjer nedafor i hierarkiet, ved at referenter lenger ned i hierarkiet blir tydeligere kontrastert mot referenter lenger opp. Slik resemantisering innebærer typisk flere valg i det grammatiske systemet, og vi skal se på noen interessante kontraster i neste del.

1.2 To undervurderte kontraster

Først skal vi sammenligne 1–3 med 4–6, som oppviser “vanlig” kongruensmønster:

- 4) (?) Pannekaker er gode
- 5) En ny landbruksminister hadde ikke vært så dum
- 6) *Vodka er sunn

Ettersom nøytrumskongruensen i pannekakesetningene som sagt representerer en innovasjon, er det kommet opp ei kontrastmulighet ved 1 mot 4. Derimot foreligger det knapt noe valg mellom 3 og 6. Etter vårt skjønn er 6 uakseptabel. Forskjellen på 3/6 på den ene sida og 1/4, 2/5 på den andre er interessant.² Innafor den tilnærminga vi skal holde oss til, skyldes skilnaden ulike grammatiske eller semantiske egenskaper ved de ulike subjektene eller ved adjektivene, og kanskje er det ikke helt samme konstruksjon. (Haugen og Enger 2014 regner for eksempel med flere litt ulike pannekakekonstruksjoner.) Forskjellen har uansett ikke fått mye omtale før, så hva skyldes den?

Ettersom pannekakesetningene, med nøytrum på predikativet i 1–3, representerer en innovasjon, må det at setning 6, med tradisjonell kongruens, er bortimot umulig, være enda en innovasjon (jf. også avsnitt 4 nedafor). Mens 3 vs. 6 oppviser en klar kontrast i akseptabilitet, er 1 vs. 4 intrikat. Det er ikke uten videre klart om 4 er en akseptabel setning i moderne norsk. Vi har spurt noen kolleger, og det er litt varierende oppfatninger. For femti år siden kalte Widmark (1966: 96) *Ärtor är goda* – som i prinsippet svarer til 4 – ”kanske endast teoretiskt existerande” i svensk. Hun mente eksempelet var “tänkbart i ett enda fall, nämligen om man förtär var ärtor för sig”. Kanskje gjelder det også for norsk:

- 7) a. Bare de spises enkeltvis med blåbærsyltetøy, så kan da pannekaker være gode
- b. ? Spist enkeltvis med blåbærsyltetøy er da pannekaker godt

7a er etter vårt skjønn utvilsomt akseptabel, og det taler for at 4 kan passere. 7b er derimot i beste fall tvilsom. Kontrasten mellom 7a og 7b tyder på at nøytrumskongruensen kan indikere at den egenskapen predikativet betegner, ikke er fordelt over enkeltindivider, slik at for eksempel egen-

2 I et generativt rammeverk *kunne* denne forskjellen for eksempel implisere at 3 ikke hadde samme syntaktiske struktur som 1 og 2. Rett nok behøver ikke et generativt rammeverk lede fram til denne konklusjonen; Josefsson (2009, 2014a) ser ut til å regne alle tre slag som eksempler på en og samme konstruksjon (som hun betegner Constr Prop).

skapen å være god er distribuert mer over enkeltindividene i 4 enn i 1. I den grad en kan tale om en fellesbetydning for genus i skandinavisk, er nøytrum som nevnt tradisjonelt regnet som genus for det uavgrensede, det ikke-individuerte (jf. f. eks. Widmark 1966: 104f., Heltoft 2001: 72), for stoffer og masser. (Tanken kan illustreres ved eksempler som *noe* vs. *noen*, *det onde* vs. *den onde*.)

I konstruksjonsgrammatikk antar en gjerne at synonymiunnngåelse er relevant for syntaks, at skilnad i form indikerer skilnad i betydning (Goldberg 1995: 3). Da blir det tilsynelatende fraværet av kontrast i 1 vs. 4 ei utfordring, men om resonnementet vårt omkring 1, 4 og 7a stemmer, er dette problemet løst.

Ei mulig innvending vi har fått her, er at kanskje 7c også kunne passere:

7) c. ? Bare den drikkes i små glass, så er da vodka sunn

Etter vårt skjønn er 7c mer marginal enn 7a, men i slike tilfeller er det unektelig vanskelig å vurdere akseptabilitet uavhengig av hva forskeren ønsker seg, og det kan være greit å ty til korpus.

En åpenbar skilnad mellom 1 og 3 er at subjektet i 1 (*pannekaker*) er i flertall, subjektet i 3 (*vodka*) er et massesubstantiv. Dette stemmer også med Widmarks idé om at flertallskongruens tilsier at egenskapen er distribuert over hvert "individ".

Vi har tatt noen få tilfeldige søk i Nowac-korpuset, med noen få tilfeldige massesubstantiver og substantiver i flertall. Vi har søkt på substantivet fulgt av *er*. De fleste treffene blir nødvendigvis irrelevante. Likevel er det verdt å nevne at *poteter er* gav 151 treff, hvorav fire med 'vanlig' kongruens på adjektivet (*vanskelige, kjedelige, kule* [sic!], *billige*), sjøl om det også fantes mange pannekake-eksempler (*dårlig, godt til fårrikål, greit, dyrt*). Til sammenligning gav *laks er* 296 treff, derav ingen med vanlig kongruens, unntatt der hvor et foranstilt adjektiv spesifiserte substantivfrasen nærmere (*colaposjert laks er like god enten den serveres kald eller varm, norsk laks er like god som irsk og skotsk laks*). Slike eksempler tilfredsstiller ikke kravet fra avsnitt 1.1 om lav grad av individuering/spesifisitet. Det kan dermed se ut til at subjekter i flertall i større grad åpner for variasjon i kongruens enn det subjekter som er massesubstantiver, gjør.³

3 Her kan det innvendes at *laks* ikke primært er et massesubstantiv. Men skillet mellom

I samme retning peker det at av 99 treff på *honning* er fins det klare pannekake-eksempler (*godt, dyrt, kjempegodt, fint*), men ingen med vanlig kongruens (unntatt der hvor subjektet er spesifisert nærmere), mens av 98 treff på *pølser* er finner vi faktisk ett med vanlig kongruens (*ekle*), noe som jo støtter at eksempel 4 ikke er fullstendig uakseptabelt.

For oss er poenget uansett den relative skilnaden i akseptabilitet mellom 4 og 6. Nøytrumskongruens virker mer konvensjonelt – og altså kanskje til og med som det eneste rette – når subjektet er et massesubstantiv, enn når det er i flertall.

En lignende kontrast har vi i valg mellom *han/hun* og *den* som anaforisk personlig pronomen. En hengiven hundeeier vil for eksempel kunne si at *hunden, han skal til dyrlegen i dag*, mens andre i andre kontekster vil kunne si *hunden, den løp bortover veien*. Det vil her være et spørsmål om opplevd animathet og individueringsgrad.

1.3 To hierarkier⁴

Animathethierarkiet er relevant for mange språklige fenomener (se f.eks. Comrie 1989, Sasse 1993, Corbett 2000, Croft 1990, Næss 2007, Nessel og Enger 2011, Dolberg 2014). Hierarkiet fins i mange litt ulike versjoner og under ulike navn, som *figure-ground hierarchy* og *individuation hierarchy*. De ulike betegnelsene gjenspeiler at hierarkiet ikke egentlig kan reduseres til “bare” animathet (kontrasten mellom det levende og det ikke-levende). Det er flere beslektede og interagerende faktorer involvert, blant annet animathet, bestemthet, individuering, “topic-worthiness”, abstrakthet og saliens (jf. Comrie 1989: 185–200, Croft 1990: 112). Figur 1 viser en svært enkel versjon av hierarkiet:

Ordet/frasen betegner	Eksempel
Mennesker	<i>gutt</i>
Dyr	<i>hest</i>
Avgrensede objekter	<i>telefon</i>
Abstrakter og masser	<i>grammatikk, vodka</i>

Figur 1: Animathethierarkiet, forenklet.

tellelig og utellelig er uansett vrient, idet tellelige jo kan bli brukt som utellelige og omvendt (jf. Corbett 2000: 78–83). Ofte blir iallfall *laks* brukt som utellelig, også i de eksemplene vi har sett på. Om ordet *laks* regnes som primært tellelig, blir vel også funnet fra Nowac enda mer slående.

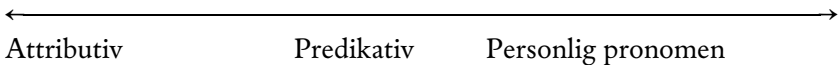
4 Framstillinga her trekker veksler på Nessel og Enger (2011).

Animathetshierarkiet er antroposentrisk; det gjenspeiler ikke direkte forhold i den objektive virkeligheta. *Gras* og *gjær* er for eksempel levende, men vi oppfatter dem ikke som det, men som masser (jf. også avsnitt 3.2).

Pannekakesetninger har sitt tyngdepunkt nederst i animathetshierarkiet; subjektet i slike setninger er gjerne en inanimat eller utellelig NP (substantivfrase):

Generally, grammar is anthropocentric, and the semantic core in gender systems is made up of words for human beings, i.e. a subgroup of words far left on the individuation continuum [altså høyt oppe i figur 1]. Subjects that deviate considerably from this semantic core are singled out grammatically in pancake sentences. Typical subjects in pancake sentences are noun phrases referring to inanimates, abstract nouns and mass nouns [altså langt nede i figur 1] (Enger 2004b: 26).

Kongruenshierarkiet (jf. Corbett 1979, 2006 og mange andre steder) er en empirisk velbegrunnet påstand om at vi ikke finner syntaktisk kongruens (*constructio ad formam*, leksikalsk kongruens) og semantisk kongruens (*constructio ad sensum*, referensiell kongruens) fordelt helt uten system. Figur 2 viser en forenklet versjon:

Figur 2: Kongruenshierarkiet, forenklet.

Enger (2013: 279) gjenforteller hierarkiet slik:

For any controller that permits alternative agreements, the likelihood of referential (semantic) agreement will rise monotonically as we move towards the right along the Agreement Hierarchy [...] if referential agreement is possible on the predicative, it will be possible on the personal pronoun too, but not necessarily the other way around. [...] gender agreement is subject to the Agreement Hierarchy, whether it shows itself on attributes, predicatives or pronouns.

Attributiv posisjon er "inne i" NP, mens predikativ og personlig pronomen er utafor. En av flere diakrone forutsigelser som følger av kon-

gruenshierarkiet, er dermed at predikative adjektiver lettere kan få en ny (semantisk/referensiell) genusverdi enn attributive (jf. Dolberg 2014: 363), og dette stemmer fint for norske attributive og predikative adjektiver, jamfør 8a og b:

- 8) a. Vodka er godt/*god
- b. Ivan foretrekker god/*godt vodka

1.4 Datering

Denne artikkelen handler for det meste om rekonstruerte språksteg, ikke egentlig om språkhistorie slik den viser seg i tekster. Likevel kan vi flytte datering for oppkomsten av pannekakesetninger iallfall et halvt århundre bakover. Faarlund (1977: 248) mente de første belagte eksemplene på pannekakekonstruksjoner i skandinavisk var “from around the turn of the century”, og Josefsson (2014b: 75) har oppsummert forskningen slik:

The introduction of pancake sentences in Swedish is fairly recent. According to Wellander (1949: 184) the construction was introduced at the beginning of the 1900s. We have no reasons to doubt that this observation is correct [...] If one looks in contexts in older texts where the pancake construction would be expected, it is not there.

Nye søkemuligheter har åpnet for nye funn. Vi har foretatt noen søk i norske og svenske korpus (Norsk Ordboks korpus, den svenske Språkbanken og – usystematisk – i Bokhylla.no). Her er eksempler fra det svenske *Aftonbladet* på 1850-tallet (9) og 1830-tallet (10):

- 9) man kunde tillämpa Holbergs filosofiska
anmärkning att mjölgröt är södt men för mycket mjölgröt skadar mag
en
- 10) att katastrof vore liktydigt med tilldragelse

Eksempel 11 er fra *Fedraheimen* for 1878, mens eksempel 12 er fra *Norske Ordsprog* (Aasen 1856):

- 11) Store Talar og lange Ordkast er godt til sitt Bruk
- 12) Julefrost og Kyndesmess Tøyr er godt paa Garden som tolv Lass Høy

I *Norsk Ordbog* regner Aasen *tøyr* 'tøvær' som maskulinum, så kongruensen i 12 kan neppe skyldes siste konjunkt, og den rimeligste tolkinga blir da at 12 er en pannekakesetning. Ettersom 12 ifølge Aasen er et ordtak, er eksempelet neppe flunkende nytt i 1856, og dermed virker det ikke urimelig å anta at kongruensmønsteret fantes som ei mulighet midt på 1800-tallet, både i svensk og norsk.

Vi har ikke noe nytt å si om oppkomsten av pronomenet *den*, men ifølge Davidson (1990) tar det skiftet til rundt 1500 i svensk, altså veldig mye tidligere enn pannekakekonstruksjonene. I noen former for norsk kommer åpenbart pannekakekonstruksjonene først, ettersom *den* vel er på frammarsj, men ennå ikke allment som personlig pronomen.

1.5 Plan videre

Resten av artikkelen er bygd opp som følger. Vi ser først på sammenhengen mellom innføringa av pannekakesetninger og innføringa av det anaforiske pronomenet *den* (avsnitt 2). Begge innovasjonene kan sies å medføre at kategorien genus blir semantisk styrket eller resemantisert NP-eksternt. Et nærliggende spørsmål er om resemantisering alltid er NP-ekstern (avsnitt 3), men det er nok ikke tilfellet. Vi argumenterer mot et skarpt skille mellom NP-ekstern og NP-intern kongruens (3.2). Vi forsøker så å plassere innovasjonene i en diakron sammenheng, delvis som re- og desemantisering, delvis som grammatikalisering nedafra (avsnitt 4), og vi spekulerer på hvorfor resemantisering fins (5).

2 Pannekakesetninger og *den*

Pannekakesetninger fins i fastlandsskandinavisk, men verken i islandsk eller færøysk. I skandinavisk språkhistorie har det vært en tendens til å betone at genus blir redusert, bygd ned. Det er riktig, men det er ikke hele historia. Når pannekakesetningene blir mulige, oppstår en kontrast mellom for eksempel 1 og 4. Om denne kontrasten er genus (jf. 1.1), har det oppstått en ny mulighet for genuskontrast i setningen.⁵

5 Også Josefsson (2009, 2014a) ser pannekakesetninger som genus, men for henne er det her tale om en helt annen type genus enn den vi finner ved determinativ framfor substantiv, jf. avsnitt 3.2. Liksom Teleman (1987) regner hun her med to genussystemer som egentlig ikke har noe med hverandre å gjøre (men som interagerer). For Faarlund (1977) er pannekakesetninger egentlig ikke genus i det hele.

Når skandinavisk får pannekakesetninger, innebærer det et brudd med “the Canonical Gender Principle”, formulert av Corbett og Fedden (2016: 495, 503): “In a canonical gender system, each noun has a single gender value.” Substantivet *vodka* er for eksempel et maskulinum ved at ubestemt determinativ (artikkel) er *en*, men når *vodka* kan ta et predikativ i nøytrum (som i eksempel 3), har dette substantivet ikke lenger “a single gender value”.

Pannekakesetningene bryter også med et par andre kjennetegn ved “kanonisk” kongruens (jf. også 3.2). Ifølge Corbett og Fedden (2016) er kanonisk kongruens redundant, ikke informativ. Kontrasten mellom 2 og 5 er klart meningsbærende. Ifølge Corbett og Fedden er kanonisk kongruens NP-intern, men pannekakekongruens er NP-ekstern.

Ved kontrastene i 2 vs. 5 og 1. vs. 4 ovafor blir individuering og animathet tydeligere uttrykt enn før, og det er en klar sammenheng mellom individuering og det Langacker (2008) kaller virtuell referanse, som vil si at vi viser til tenkte referenter, som i *Jeg har lyst på en mercedes*. Et massesubstantiv vil i regelen ha en mer virtuell referent enn et tellelig substantiv, fordi vi ikke så lett kan vise til spesifikke tilfeller av et massesubstantiv. Vi kan for eksempel observere *et hus bygd av tre*, men *tre* som materiale har bare virtuell, tenkt referanse. Et massesubstantiv mangler avgrensning i rom, noe som også er typisk for subjektsreferentene i pannekakekonstruksjoner. (Tellelige substantiver vil oftere forekomme i ubestemt flertall i pannekakesetninger, nettopp fordi ubestemt flertall er uavgrenset.)

Slik er det en sammenheng mellom ‘virtualitet’ og ‘masse’, og dermed mellom virtualitet og (in)animathet. Animathet er relevant for skandinavisk genus også før pannekakesetningene oppstår; når de oppstår, blir animathet mer relevant, og vi taler om semantisk styrking – for eksempel er en kontrast mellom 2 og 5 blitt mulig.

Animathet er en sentral faktor for alle genussystemer (Corbett 1991, Dahl 2000), og det er nokså vanlig tverrspråklig med ulike kongruensregler for animater og øvrige substantiver (Barlow 1999: 192). Når det skandinaviske genussystemet “forsterkes”, ved at det kommer til uttrykk der det før ikke kunne (ved predikative adjektiver), er det verdt å merke seg at det er animathet bakom, og ikke en hvilken som helst kategori.

Forskjellen mellom animat og inanimat kommer tydeligere til uttrykk også ved en annen innovasjon i skandinavisk, nemlig innføring av *den* som anaforisk personlig pronomen mot eldre *han/ho*. Ved denne innova-

sjonen blir også forskjellen mellom animat og inanimat tydeligere uttrykt. Jmfør *boka, ho – jenta, ho* mot *boka, den – jenta, ho*. Kontrasten mellom *ho* og *den* er knyttet til animathet.

I en studie av innføringa av *den* i svensk finner Davidson (1990) at også abstrakt/konkret og bestemt/ubestemt er relevante faktorer; dette er faktorer som gjerne knyttes til animathetshierarkiet (jf. 1.3). Konkreter kan være animate, mens abstrakter vanskelig kan være det.⁶ Det abstrakte er sjeldnere avgrenset og sjeldnere i forgrunnen. Davidson nevner også romslig eller psykologisk nærhet, og om vi godtar at saliens også er involvert i animathetshierarkiet (Comrie 1989: 199), synes det klart at også nærhet kan kobles til animathetshierarkiet, ettersom det gjerne er en sammenheng mellom det nære og det saliente.

Når *den* blir innført som anaforisk personlig pronomen i skandinaviske språk, er det ikke tale om genus som reduseres, tvert om er endringa fra tre anaforiske pronomen til fire. Liksom ved pannekakesetningene blir det altså flere genusdistinksjoner enn før. Dette er vist i tabell 1, der klassisk nynorsk får representere et stadium før innovasjonen, dansk etter.

Klassisk nynorsk	Dansk
Boka – ho	Bogen – den
Dama – ho	Damen – hun
Mannen – han	Manden – han
Bilen – han	Bilen – den
Huset – det	Huset – det

Tabell 1: Før og etter innovasjonen *den*.

Tabell 2 viser hvordan utbredelsen av pannekakesetninger og av anaforisk *den* kan kombineres på ulike vis:

6 I sin studie av genusendringer i engelsk sier også Dolberg (2014: 407) at “Abstractness has the opposite effect of animacy”.

	Norrønt, færøysk, islandsk	Klassisk nynorsk, bergensmål	Eldre nysvensk	Dansk, svensk, bokmål
Har pannekakesetninger	Nei	Ja	Nei	Ja
Har <i>den</i> som pers. pron.	Nei	Nei	Ja	Ja

Tabell 2: Utbredelsen av pannekakesetninger og av anaforisk *den*.

Når pannekakesetningene blir innført i skandinavisk, blir forskjellen mellom animater og inanimater tydeligere avmerket enn før. Kongruensmønstrene blir mer ulike. Det samme gjelder for innføringa av *den*. Dette er semantisk styrking, NP-eksternt.

3 Semantisk styrking utafor NP – og inni

3.1 Semantisk styrking

Wurzel (1986: 92) betonte at semantisk styrking ville skje NP-eksternt, semantisk bleiking NP-internt. Det stemmer med eksemplene så langt; de illustrerer at animathet blir tydeligere på bekostning av “rein/automatisk” grammatikk, og de gjelder utafor NP-ens grenser. Mens nynorsk *han* bare forteller at antesedenten er et maskulinum, forteller dansk *den* ikke bare at antesedenten er av ‘felleskjønn’, men også at antesedenten er inanimat, *han* at antesedenten er animat.⁷

Vi finner mange eksempler på resemantisering i genussystemer utenom Norden, både i germansk (se særlig Siemund 2002, 2008, De Vogelaer og De Sutter 2011) og utafor (f.eks. Corbett og Fedden 2016). I nederlandsk ser den dominerende tendensen i resemantisering ut til å være at nøytrumspronomen blir tatt i bruk for å vise til ikke-nøytrums substantiver, særlig om disse substantivene betegner masser, ifølge De

7 Et annet eksempel på resemantisering NP-eksternt finner vi kanskje i genussystemet ved pronomen. Syrett (2002: 722) sier oppkomsten av de særnordiske *hann*, *honn* (jf. de meget ulike tyske *er*, *sie*) kan ha vært “a Nordic innovation designed to reinforce the distinction between ‘real’ and ‘grammatical’ gender”.

Vogelaer og De Sutter (2011: 204), og parallellen til skandinavisk virker klar.

Wurzel var inspirert av Lehmann (1982) i å trekke et skarpt skille mellom NP-intern og NP-ekstern kongruens. Corbett (2006: 141f.) vil nødvendig trekke skillet like skarpt. Det fins skandinaviske data som kan støtte Corbetts standpunkt, i form av forholdsvis nye eksempler på semantisk styrking NP-internt. Typen i 13 er solid belagt i dansk, mens den typen vi finner i 14, er perifert belagt i norsk (jf. Enger 2015):

- 13) Hvad med det vodka som er tilbage i flasken?
(trass i at *vodka* normalt er felleskjønn i dansk)
- 14) Der sitter ei lærer
(trass i at *lærer* normalt er hankjønn i bokmål)

Etter Hansen og Heltoft (2011: 231–32) er det i dansk en mulig distinksjon som i 15–16:

- 15) den cement vs. det cement
- 16) en lækker pølse vs. noget lækker pølse

Hansen og Heltoft betegner disse eksemplene som “frit genus”. (Motsetningen er “styret genus”, der det altså ikke er noe valg.) Hansen og Heltoft (2011: 232) kobler kontrasten i eksempler som 15 og 16 til individuering og tellelighet; de sier “endelsen på *-t* betyder ‘ikke-individueret, ikke-tællelig’ og at “endelsen *-n* modsætningsvis kan angive ‘individueret, tællelig’”. Individuering og tellelighet er faktorer som gjerne blir koblet til animathetshierarkiet (jf. avsnitt 1.3), som altså etter vårt syn har med pannekakekongruens å gjøre.

Både i det norske og det danske tilfellet er det tale om semantisk styrking NP-internt. Mens den danske innovasjonen (13, 15, 16) forsterker trekket ‘masse’, som er koblet til animathet, er den norske innovasjonen i 14 relatert til sexus. Ettersom animathet og sexus er nær forbundet, er dette ikke noen veldig vesentlig forskjell. Både animathet og sexus hører til “kjernesemantikken” bakom genuskategorien (jf. Corbett 1991, Dahl 2000), og de henger i hop (bare animater har sexus).

Historisk endring åpner altså for å sette spørsmålstegn ved ideen om at vi bare skulle vente semantisk bleiking NP-internt, og kan se ut til å støtte Corbetts skepsis mot et skarpt skille mellom NP-intern og NP-

ekstern kongruens. Dette kan kanskje virke trivielt; en del forskere har jo argumentert for at diakron endring generelt (og grammatikalisering spesielt) fører til spørsmålstejn ved tradisjonelt skarpe skiller (f.eks. deLancey 2004: 1591f.). Helt trivielt er dette likevel ikke.

3.2 Kontra et skarpt skille mellom NP-intern og NP-ekstern kongruens

Ideen om at genus NP-internt er ‘meningsløst’, ‘uten betydning’, er nemlig ganske utbredt, av forståelige årsaker. Ingen vil hevde at skandinavisk genus er uten betydning så lenge diskusjonen handler om genus ved pronomen, men for genus som viser seg ved determinativet (“den foranstilte artikkelen”), altså nettopp NP-internt, ligger ideen nær (jf. f.eks. Telemann 1987 og Josefsson 2009, 2013, 2014a). Det er imidlertid ikke bare diakrone argumenter mot et slikt syn. Det fins også synkrone argumenter; noen er lagt fram andre steder (Enger 2013, Haugen og Enger 2014). Her skal vi føye til noen nye; det første har å gjøre med homonyme substantiver som har ulikt genus; det fins noen slike i norsk (og svensk og dansk):

17) *en fyr* (‘mannsperson’) vs. *et fyr* (‘fyrhus, lykt’)

18) *en heis* (‘elevator’) vs. *et heis* (‘en mengde som heises på en gang’)

Det kan virke rimelig å si at forma på determinativet (og eventuelle adjektiver) bare reflekterer det leksikalske genuset til substantivet. Da følger det at opposisjonen mellom *en* og *et* i *en fyr* vs. *et fyr* ikke har noen betydning. Det kan også virke rimelig; problemet er at en da har endt opp med å hevde at det som faktisk lar seg iaktta, både av talere og av lingvister, det har ikke betydning, enda kontrasten mellom *en fyr* og *et fyr* er observerbar.⁸ Omvendt hevder en også at det som ikke kan iakttas (kontrasten mellom det leksikalsk inherente genuset i *fyr* og *fyr*), det er det som har betydning. Dette er etter vårt syn et uholdbart standpunkt. I tillegg til dette konseptuelle problemet medfører standpunktet et problem av mer empirisk art. Bobrova (2013) har nemlig vist at genusforskjellen i eksempler som *en fyr* – *et fyr*, *en heis* – *et heis* korrelerer med animathet og individuering. Bobrova har samlet slike “minimale par” fra *Bokmålsordboka*; hun analyserer dem semantisk, og hun finner en

8 Her er vi inspirert av resonnementer fra diskusjonen om kvantitet i skandinavisk (jf. Kristoffersen 1992: 190) og fra diskusjonen om morfemet (jf. Matthews 1974: 118f).

korrelasjon mellom genus på den ene sida og animathet og individuering på den andre. Kort sagt finner hun at (blant annet) de semantiske kategoriene ‘dyr’, ‘menneske’, ‘plante’, ‘individualisert ting’ har en statistisk signifikant korrelasjon med maskulinum/femininum, mens (blant annet) de semantiske kategoriene ‘kollektiv’, ‘handling’, ‘stoff’, ‘kortvarig prosess’ og ‘abstrakt’ oppviser en tilsvarende signifikant korrelasjon med nøytrum (Bobrova 2013: 79–80 *et passim*). Disse korrelasjonene blir bestyrket ved psykolingvistisk testing (Bobrova 2013, kap. 7).

Det er altså samme semantikk bakom genusdistinksjoner NP-internt som ved personlige pronomen – sjøl om semantikken unektelig oftere spiller en rolle for pronomen.⁹ Dersom NP-intern og NP-ekstern kongruens virkelig var fundamentalt forskjellige, skulle det faktisk ikke være noen grunn til korrelasjonen; at det er samme semantiske skillet ved *en* *fyr* vs. *et fyr* som ved *han* mot *det*, blir da bare et sammentreff. Et sammentreff som imidlertid holder for en stor del av de minimale parene i norsk, ifølge Bobrova, som altså har undersøkt de 434 homofonparene *Bokmålsordboka* kan oppvise.

Faktisk er denne typen overlegninger et av Corbetts (2006: 21f.) grunnleggende argumenter mot å ekskludere relasjonen mellom anaforisk pronomen og antesedent fra annen kongruens: “canonical agreement and antecedent–anaphor relations are often based on the same features.”

Noe av bakgrunnen for å skjelne mellom genus ved pronomen og genus for øvrig er vel at det kan se ut som genus ved pronomen er helt meningsfullt, mens andre typer genus – særlig da innafor substantivfrasen – er helt meningsløse. Imidlertid er valget mellom *den* og *det* som kongruerende pronomen åpenbart ikke basert utelukkende på betydning.

Dessuten gjengir ingen grammatiske kategorier virkeligheta objektivt. Dette gjelder også for pronominalt genus, også i et språk som engelsk, der pronomenbruken gjerne blir sett som svært så logisk. Dolberg (2014: 31 og 243) sier at

saying it is the referent’s sex determining the noun’s gender is an oversimplification. In fact, it is the sex of the referent as conceptualised by the speaker/speech community: the overwhelming majority of animal species

9 Se også Langackers (2008: 188) argumentasjon for at kongruens ikke er betydningsløst. Dolberg (2014: 26) sier at “asserting gender to be non-functional or meaningless is simply untenable”.

consists of male and female, yet this is reflected in the language only in a tiny minority of cases [...]

The “anthropocentric perspective” [...] is not limited to the conceptualization of sexedness, but extends to animacy [...] grass [...] or yeast [...] is normally not seen as animate even though it clearly is alive

Pronominalt genus i et språk som engelsk hviler dermed, iallfall delvis, på konvensjonalitet, liksom leksikalsk genus i skandinavisk gjør det. Bruken av *she* om skip er også et argument for at pronominalt genus har med konvensjon å gjøre også i engelsk.

Kort sagt: Tanken om at NP-intern kongruens er av en fundamentalt annen type enn pronomenkongruens (Josefsson 2009, 2014a, Teleman 1987, Papazian 1978 og svært mange andre), den bør oppgis. Visst er det en klar forskjell mellom NP-intern og NP-ekstern kongruens, for semantikken er mye mindre tydelig ved den førstnevnte, men det er snarere tale om en gradsforskjell enn en vesensforskjell (jf. Corbett 2006).

4 Den diakrone sammenhengen

4.1 Stegvis utvikling

Den historiske utviklinga må ha gjennomgått et steg der pannekakekongruens var ett av to alternativer, også om subjektet var et massesubstantiv uten adledd, jf. det tenkte forløpet i 19a, b:

- 19) a. pannekaker er gode > pannekaker er gode/godt > pannekaker er godt/(?)gode
- b. vodka er sunn > vodka er sunn/sunt > vodka er ?sunn/sunt > vodka er sunt/*sunn

Første del av endringa, der det innføres ei valgmulighet, innebærer semantisk styrking (jf. Josefsson 2014b) og økte valgmuligheter. Den endringa kan også kalles fornyelse eller resemantisering (jf. avsnitt 2 og 3.1).¹⁰ Nøytrum ved predikativet går fra å signalisere ‘kontrolløren er et

10 Norde (2009: 228) ser resemantisering som “the defining characteristic of de-grammation”, men hun mener ikke at det er et tilstrekkelig kriterium, og det er neppe

nøytrumsord' til å signalisere 'kontrolløren er et nøytrumsord eller en massebetegnelse eller et abstrakt'.

Når valgmuligheter svekkes, som i overgangen fra *vodka er sunn/sunt* til *vodka er sunt/*sunn*, er det ikke tale om semantisk styrking lenger. I det øyeblikket *vodka er sunt* ikke kontrasterer mot *vodka er sunn*, er betydningen av nøytrumskongruensen svekket.

Grammatikalisering er gjerne forbundet med semantisk bleiking, desementisering (jf. Lehmann 1985). Det er når genus sprer seg på bekostning av animatet og sexus, når meningsbærende valg blir gjort automatiske og underlagt obligatorikk, at vi mener det kan være tale om grammatikalisering. En overgang fra semantisk kongruens til syntaktisk kongruens kan i tråd med Lehmann (1982, 2016) betraktes som grammatikalisering. Lehmann (1982: 241) mente nemlig at all kongruens inne i substantivfrasen er grammatisk (et syn vi altså har argumentert mot i avsnitt 3.2), mens kongruens utafor substantivfrasen kan være semantisk, så kongruens "inne i" substantivfrasen er etter hans syn mer grammatikalisert enn utafor. Lehmann (2016: 11) hevder også at grammatikalisering er relatert til automatisering. Det er uten tvil en høyere grad av automatikk ved kongruens mellom determinativ og substantiv enn mellom substantivfrase og pronomen. Til støtte for dette kan det for eksempel nevnes at nordmenn kan komme i tvil om *politiet* skal vises til som *det* eller *de*, men neppe om det skal hete *det politiet* eller *de politiet*.

At ei utvikling fra semantisk til syntaktisk kongruens kan regnes som grammatikalisering, kan forklares videre med tre av Lehmanns (1982, 1985) kriterier for grammatikalisering, nemlig desementisering, økt obligatorikk og redusert variabilitet. Disse kriteriene er ikke fullstendig uavhengige av hverandre, men de stemmer iallfall godt på ei utvikling fra semantisk til syntaktisk kongruens.¹¹ Den innovasjonen som finner sted når "vanlig" (tradisjonell) kongruens blir utelukket, kan vi altså regne som grammatikalisering.

Nøytrum inngår fortsatt i vanlig kongruens, akkurat som predikativ gjør. Resementisering er altså knyttet til visse konstruksjoner. Med andre ord: Den resementiseringa av nøytrum som har foregått i første

andre argumenter for å tale om degrammatikalisering her. Det er ikke slik at predikativet eller nøytrum har mistet en grammatisk funksjon.

11 Kongruenshierarkiet, som er sentralt for vår analyse, kan etter vårt syn nok også relateres til begrepet grammatikalisering, i den forstand at det handler om grad av obligatorikk, av "tetthet", ved grammatiske relasjoner.

steg av 19a,b, er konstruksjonsspesifikk. Nøytrum har blitt resemantisert i tilknytning til predikativer som kombineres med visse subjekter, nemlig de med massebetydning, og visse adjektiver (se nærmere Haugen og Enger 2014). I eksempler som (3) samsvarer den semantiske strukturen til subjektet – *vodka* – med kjernebetydningen til nøytrum, ‘uavgrenset masse’. Himmelmann (2004: 31) mener at “the unit to which grammaticalization properly applies are *constructions*, not isolated lexical items”. Det er nokså åpenbart at en ikke kan tale om grammatikalisering av *godt* eller *sunt*. Obligatorisk pannekakekongruens har vi bare fått ved subjekter i form av utelleglige substantiv uten adledd (inkludert verbalsubstantiv og abstrakter), altså ved visse kombinasjoner av subjekter og predikativ (se 4.2 nedafør).

For noen av dagens talere ser likevel endringene ut til å ha gått lenger. Mens vi altså avviser 6 (*vodka er sunn*), har vi ikke noen vansker med å godta

20) russisk vodka er sunn (ev. sunt)

At maskulinum går bra på predikativet i 20, henger etter alt å dømme sammen med individueringsgrad (spesifisitet).

Synkron variabilitet er som ventet ved et språklig fenomen som forholdsvis nylig har oppstått ved grammatikalisering. Noen yngre kolleger vil bare godta nøytrum også i eksempler som 20. Det ville ikke være overraskende om utviklinga videre skulle gå den vegen, men for øyeblikket er det iallfall rikelig med korpusbelegg på vanlig kongruens i slike eksempler.

En ny konstruksjon vokser fram med pannekakesetningene. Inventaret av konstruksjoner utvides altså. En definisjon på grammatikalisering kunne være at grammatikken, forstått som inventaret av grammatiske konstruksjoner, utvides. Himmelmann (2004: 31) mener som sagt at konstruksjoner kan utsettes for grammatikalisering, Gisborne (2011: 161) mener at konstruksjoner kan utsettes for diakrone prosesser som iallfall ligner veldig på grammatikalisering. Norrønt hadde ikke pannekakekonstruksjoner; det har moderne skandinavisk.

4.2 Fra botnen av hierarkiet

Pannekakesetningene kan altså plasseres i en større sammenheng diakront sett. Det danske tilfellet *det vodka, det cement* (13, 15) handler som sagt om masse, det norske *ei lærer* (14) om sexus. Begge er tilfeller av semantisk styrking, ut fra kjernesemantikken (jf. avsnitt 3).

I den danske endringa (*det vodka*) har vi å gjøre med ei nokså vidtrekkende endring, ikke bare ved at den manifesterer seg NP-internt, men også ved at et massesubstantiv kan få nøytrum også når massen er avgrenset. (Det virker iallfall rimelig å forstå *det vodka som er tilbake i flasken* i 13 som en avgrenset mengde.) Dette finner vi ikke ved pannekakesetninger; et massesubstantiv som *vodka* er nøytrum i norsk bare når det vises til en uavgrenset mengde:

- 21) Vodka er godt (Uavgrenset masse)
- 22) Vodkaen er god (Enhet avgrenset i kvalitet eller gjennom beholder)
- 23) Noen vodkaer er gode (Flertall med individuerte enheter avgrenset i kvalitet eller gjennom beholder)
- 24) Noen vodkaer er godt om kvelden (Flertall der enhetene har lav grad av individuering)
- 25) Vodkaene er gode (Flertall med avgrenset mengde enheter, der enhetene er avgrenset i kvalitet eller gjennom beholder)

Utviklinga innebærer som nevnt både resemantisering og desemantisering. Diakront kan pannekakesetningene – i det øyeblikket nøytrum er obligatorisk – betraktes som grammatikalisering, og dermed desemantisering, fra nederst i animathetshierarkiet. Grammatikalitetsvurderingene til Widmark (1966) er forenlige med dette. Widmark sier om *Skolstrejk är olagligt, Lyrikuppläsning är tyvärr ofta misskänt* at “En kongruent predikatsfyllnad känns åtminstone för mig själv i dylika fall mer eller mindre onaturlig. Helt onaturlig blir den i ett exempel som *Risgryn är tungt men billigt*.” Sjøl om verbalsubstantiver sjelden blir presentert som noen egen kategori i de ulike versjonene av animathetshierarkiet, er det ingen versjon av hierarkiet som har masser (som *risgryn*) andre steder enn nederst.

Om vi begrenser oss til dagens norsk og subjekter som er uten adledd og står i entall, er det bare massesubstantiver, abstrakter og verbalsubstantiver som tar obligatorisk nøytrum på predikatet, som altså typisk ikke kan ta tradisjonell kongruens, jf. 26–28:

26)	Vodka er sunt/*sunn	(masse)
27)	Grammatikk er morsomt/*morsom	(abstrakt)
28)	Lyrikkopplesning er fint/*fin	(verbalsubstantiv)

Som sagt er det ikke obligatorisk nøytrum ved subjekter som i 1 og 2.

Ideen om grammatikalisering nedafta stemmer med det at det er en allment anerkjent semantisk sammenheng mellom massesubstantiver og flertall av tellelige substantiver, og at tellelige substantiver i flertall (som *pannekaker* i 1) ikke er fullt så “masse-aktige” som et egentlig massesubstantiv (*vodka* i 3). Da er det også rimelig at eksempel 6 er mindre gangbart enn eksempel 4.

Samtidig har subjektene med obligatorisk pannekakekongruens fortsatt massesemantikk. Fullstendig gjennomført grammatikalisering finner vi kanskje først i danske eksempler som *alt det vodka*, der vi som sagt får nøytrumskongruens inne i nominalfrasen, trass i avgrenset betydning. Obligatorisk pannekakekongruens i predikativ er da et steg på veggen.

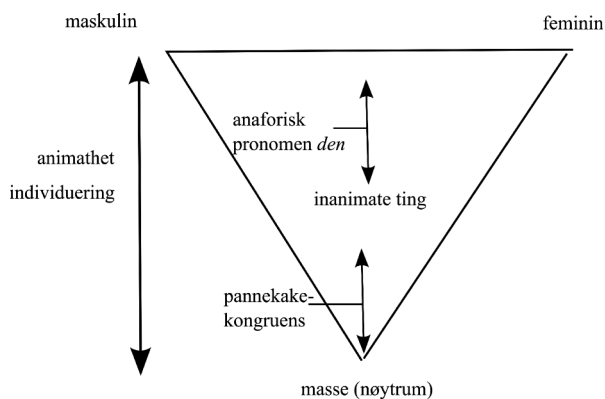
4.3 Bevegelse opp og ned i animatheshierarkiet

Neset og Enger (2011) har foreslått en “Relevance Constraint”; “language change targets the part of the lexicon where the categories in question are most relevant for human experience” (Neset og Enger 2011: 193). Inspirert av Jobins (2004: 107) observasjon om at “Sprachliche Phänomene, die sich im Laufe der Zeit zu neuen grammatischen Strukturen entwickeln, stammen in der Regel aus dem Bereich der Animata”, sier Neset og Enger (2011: 195) at genus stort sett arbeider seg nedover hierarkiet. De ser for seg en semantisk/pragmatisk grunn, nemlig at det er lettere å tilskrive menneskelige attributter til inanimata enn det motsatte. Med andre ord vil vi heller tale om for eksempel *nesa på en bil* enn *håndtaket på ei dame*. Antropomorfisme er mer utbredt enn det motsatte.

Neset og Enger medgir at det fins eksempler på at genusfenomener sprer seg nedafta, fra botnen av hierarkiet; de mener bare at det er mye mindre vanlig. De antyder at mens bevegelse nedover i hierarkiet kan skje av mange ulike grunner, vil bevegelse oppover helst skje av en spesiell grunn, nemlig pejorativitet – ettersom pejorativitet er den vanlige effekten av å jamføre folk med dyr eller med ting. Å omtale et medmenneske som *det* gir en klart pejorativ effekt i norsk, for eksempel.

Det er nok rett at slik bevegelse “oppover” er mer uvanlig, men pannekakesetningene kan tyde på at det ikke *bare* er pejorativitet som er involvert. Det virker rimeligere å anta at det er trekket ‘masse’ som er relevant her. (Som nevnt i avsnitt 2 er det vanlig i mange ulike språk at ‘vanlige’ kongruensregler ikke blir fulgt helt ved ikke-menneskelige referenter.) Om vi antar at pannekakesetningene typisk handler om ikke-menneskelige referenter, at den kanoniske pannekakesetningen har et subjekt som står nederst i animathethierarkiet, da er det ikke helt tilfeldig at det er her vi finner nøytrum. Masser er åpenbart inanimete.

Ved pannekakekonstruksjoner får vi tydeligere distinksjoner langt nede i animathethierarkiet, ved at uavgrensede masser får nøytrum, mens avgrensede mengder beholder opphavlig genus. Den nye kategorien kommer dermed nedanfra i hierarkiet. Det samme ser ut til å være tilfellet ved innføring av *den* som anaforisk personlig pronomen, se illustrasjonen i figur 3.

Figur 3: Animathethierarkiet og kjernesemantikk i genussystemet.

Forskjellen fra pannekakekongruens er at ved innføring av *den* som anaforisk, personlig pronomen, får vi en distinksjon høyere opp i hierarkiet, mellom mer eller mindre animate individuerte ting, jf. eksempler som *jenta – hun* og *boka – den*. Relevansen til hierarkiet er dermed tydelig for begge fenomenene: Øverst har vi maskuline og feminine levende vesen, med maksimal opplevd individuering. Lenger ned får vi inanimate, individuerte ting, og helt nederst masser. Både ved anaforisk *den* og ved pannekakekongruens kan det se ut til at semantiske distinksjoner mar-

keres tydeligere på den vertikale akse i hierarkiet, og dette skjer i begge tilfeller ved at nye kategorier innføres nedafra. Etter vårt syn taler dette for at det semantiske kjernesystemet er virksomt i disse utviklingsprosessene. I neste del skal vi spekulere litt mer omkring resemantisering i genussystemer.

5 Hvorfor resemantisering?

Hvorfor innføre *nøytrum* på predikative adjektiver i 1–3 i det hele? Hvorfor begynne å si *vodka er sunt* og ikke bare fortsette å holde seg til typen *vodka er sunn*? Svaret vårt her er både ufullstendig og aprioristisk, men det har forhåpentlig en viss interesse.

Et opplagt svar er at muligheta for *nøytrum* var innført på pronomen; det finner vi allerede i norrønt (Enger 2013):¹²

- 29) hann bjó í ey þeirri, er Þjóttá heitir; þat er á Hálogaland; ‘han bodde på ei øy som heter Tjotta; det er på Hálogaland’
- 30) annan sal gerðu þeir, þat var hǫrgr ‘de lagde en annen sal/ bygning, det var gudehuset’

Dette er i tråd med Corbett (1991: 248): “gender change regularly starts from the rightmost position on the Agreement Hierarchy.” På bakgrunn av Kongruenshierarkiet (avsnitt 1.3) er ikke den videre diakrone utviklinga så overraskende. Men da blir neste spørsmål hvorfor *nøytrum* ble innført på pronomen.

Corbett (1991: 98f.) mener endringer i genussystemer kan ha å gjøre med “trojanske hester” – ord som så å si sniker seg inn i et genus, og som så åpner døra for mange andre som ikke skulle vært der. La oss for illustrasjonens skyld anta at ord for kvinner er feminina og tar feminine determinativer og predikativer og pronomen, unntatt ett, et skjellsord som betegner kvinner, men er *nøytrum* (nettopp fordi det er et skjellsord). Ettersom sammenhengen mellom *sexus* hunkjønn og genus femininum er sterk, kan talerne ty til et feminint pronomen nå og da:

12 Ved seminaret på Lysebu (note 1) bemerket Ivar Berg at *þat* i disse eksemplene ikke viste direkte til *ey*, respektive *sal*, og det er nettopp et argument for å tale om semantisk/referensiell kongruens i eksempler som disse, på samme måte som vi gjør ved *en ny utenriksminister – dumt*.

- 31) *Et fruentimmer* (med nøytrum på determinativ) ... – *hun* (med femininum på pronomenet)

Dette er mer sannsynlig ved pronomener enn ved andre kongruensmål, for pronomener kan være langt unna antesedenten. Når taleren kommer til pronomenet, kan han ha glømt hva for substantiv som ble valgt, men taleren husker nok fortsatt hva for en person som blir omtalt, og dermed sexus. Pronomener har dessuten gjerne ei viss semantisk uavhengighet. De trenger ikke referere til nøyaktig samme entitet som antesedenten, jf. 32:

- 32) Jeg tok med noen pastiller, for jeg kan ikke leve uten dem

I eksempel 32 viser ikke *dem* til akkurat de pastillene taleren har med seg. De pastillene taleren har med, er en spesifikk mengde; de pastillene hun ikke kan leve uten, er ei uavgrenset og mer allmenn gruppe.

Semantisk uavhengighet viser seg også i at pronomener kan utløse en bestemt lesning av antesedenten. Slik kan de bidra til setningens betydning:

- 33) Hun ønsker seg en ny kjæreste, og han bør være snillere enn den forrige.
 34) Hun ønsker seg en ny kjæreste, og hun bør være snillere enn den forrige.

Om eksempler som 31 av en eller annen grunn skulle bli mer frekvente, kan det inntrykket spre seg at pronomener bør ha det genuset som semantikken snarere enn grammatikken tilsier. Og så kan dette spre seg videre til predikative adjektiver – eller til og med determinativer, som i dansk.

Dessuten er det i utgangspunktet en tendens til korrelasjon mellom nøytrum og masse i det leksikalske genussystemet i skandinavisk. I nederlandsk foregår (som nevnt i avsnitt 3) også resemantisering på den måten at et nøytrumspronomen blir brukt for å vise til ikke-nøytrums substantiver, særlig når disse substantivene er massesubstantiver (De Vogelaer og De Sutter 2011: 204).

Corbett og Fedden (2016: 524, fotnote 11) har en litt annen innfallsvinkel til pannekakesetningene, idet de regner med rekategorisering

“from specific item to general situation”. Det er relevant at ved pronomenbruk i tekst fins det ei mulighet for stigende generaliseringsgrad snarere enn tvert om. Det går an å si:

35) Det kom en dresskledd mann gående bortover gata. *Han...*

Det motsatte, altså (36), virker veldig markert i jamføring, iallfall så lenge vi forutsetter at pronomenfrasen og substantivfrasen viser til samme mann:

36) Han kom bortover gata. ? *Den dresskledde mannen...*

Det er altså ‘naturlig’ med økt generalisering, tekstlig. Pronomenet *det* er på et vis maksimalt generelt, mer enn *han/den*, slik som *alt* er mer generelt enn *alle* – *alt i rommet* kan vel innbefatte eventuelle mennesker i rommet, men faktisk ikke tvert om (*alle i rommet* kan ikke innbefatte møblementet).

Corbett og Fedden taler ellers også om ‘regulær/systematisk polysemi’, altså mangetydighet som gjelder grupper av ord snarere enn enkeltord. Deres eksempel er at det på russisk går an å si slikt som *han har lunger/knær/hjerte*, som altså skal bety ‘han har en sjukdom i lungene/knærne/hjertet’. Et norsk motstykke kunne være *han har nerver*, som vel helst betyr at han har vansker med nervene, men det norske eksempelet er mer isolert. Mer systematisk i norsk er for eksempel den polysemien vi finner ved at navnet på dyret kan betegne kjøttet (*Denne kokken er god med lam; I England spiser de ikke best*). Dette blir en mindre isolert, mer systematisk form for polysemi enn for eksempel den vi finner ved det svenske ordet *svinrygg*, som ikke bare kan betegne ryggen på grisen, men også (noe mer isolert og uventet) en bestemt hårfrisyre og en påkjenning et fartøy kan bli utsatt for.

Corbett og Fedden mener da at det vi finner i skandinaviske pannekakesetninger, kan betraktes som ei form for omkategorisering som springer ut av systematisk polysemi. Systematisk polysemi er likevel ikke noe helt enkelt fenomen; med utgangspunkt i skillet masse/tellelig hevder faktisk Falkum (under utg.) at systematisk polysemi ikke er noe reint strukturelt fenomen, men at det snarere bør betraktes som pragmatikk. Dette er et interessant, men vidtrekkende forslag, som vi vanskelig kan vurdere her. Når vi likevel nevner det, er det fordi at

dersom Falkum har rett, er hennes tese forenlig med vår innfallsvinkel, fordi vi ikke ser kongruens som et 'reint grammatisk' fenomen (jf. f.eks. Enger 2004b, Corbett 2006). Det er vanskeligere å se hvordan Falkums tese skal kunne forenes med en innfallsvinkel som insisterer på at pannekakekongruens er syntaks, og at i den grad andre faktorer (som semantikk) er relevante, skal de bakes inn i en syntaktisk formalisme (som Josefsson 2009, 2014a).

6 Sammenfatning

Såkalte pannekakesetninger og framvekst av *den* som anaforisk personlig pronomen er begge eksempler på styrking av genussemantikk. Begge prosessene innfører kategorier i animatheshierarkiet som gjør at distinksjoner med tilknytning til trekk i det semantiske kjernesystemet for genus kommer tydeligere fram. I det første tilfellet gjelder dette særlig individuering/masse, mens det andre tilfellet særlig gjelder animat /inanimat.

Som ventet i slike prosesser får vi mellomperioder med flere valgmuligheter i det grammatiske systemet: Både ved pannekakekongruens og *den* finnes det visse valgmuligheter med andre semantiske strukturer, jf. *vodka er sunt/russisk vodka er sunn* og *hunden, han skal til dyrlegen/hunden, den springer nedover veien*. De semantiske distinksjonene viser etter vårt syn at trekk ved det semantiske kjernesystemet for genus er virksomme i disse prosessene.

Ved pannekakekongruens, og da særlig i dansk, kan det så se ut til at det i neste steg skjer en desemantisering, ved at pannekakekongruens blir automatisk også innafor NP. Våre data tyder dermed på at det ikke er gagnlig å skille skarpt mellom NP-intern kongruens og NP-ekstern kongruens.

Litteratur

Barlow, Michael. 1999. "Agreement as a discourse phenomenon." *Folia Linguistica* XXXIII: 187–211.

- Bobrova, Maria. 2013. Genus ved homofone substantiver. Upublisert MA-avhandling i nordisk språk, UiO. (<https://www.duo.uio.no/handle/10852/39118>).
- Braunmüller, Kurt. 2000. "Gender in North Germanic: A diasystematic and functional approach." I: *Gender in Grammar and Cognition*, red. Barbara Unterbeck o.fl., 25–53. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Comrie, Bernard. 1989. *Language universals and linguistic typology*. 2. utg. Oxford: Blackwell.
- Corbett, Grev. 1979. "The agreement hierarchy." *Journal of Linguistics* 15: 203–24.
- . 1991. *Gender*. Cambridge: CUP.
- . 2000. *Number*. Cambridge: CUP.
- . 2006. *Agreement*. Cambridge: CUP.
- Corbett, Grev og Sebastian Fedden. 2016. "Canonical gender." *Journal of Linguistics* 52 (3), 495–531.
- Croft, William. 1990. *Typology and Universals*. Cambridge: CUP.
- Dahl, Östen. 2000. "Animacy and the notion of semantic gender." I: *Gender in Grammar and Cognition*, red. Barbara Unterbeck o.fl., 577–94. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Davidson, Herbert. 1990. *Hanhonden: Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid*. Lund: Lund University Press.
- deLancey, Scott. 2004. "Grammaticalization: from syntax to morphology." I: *Morphologie/Morphology*, 2. Halbband, red. Geert Booij o.fl., 1590–1600. Berlin: deGruyter.
- De Vogelaer, Gunter og Gert De Sutter 2011. "The geography of gender change: Pronominal and adnominal gender in Flemish dialects of Dutch." *Language Sciences* 33: 192–205.
- Dolberg, Florian. 2014. *Gender variation, Change and Loss in Mediaeval English: Evidence from the Anglo-Saxon Chronicle*. Doktoravhandling, Univ. i Hamburg.
- Enger, Hans-Olav. 2004a. "Tre endringer i det skandinaviske genussystemet i lys av grammatikaliseringsteori." *Arkiv för nordisk filologi* 119: 125–47.
- . 2004b. "Scandinavian pancake sentences as semantic agreement." *Nordic Journal of Linguistics* 27 (1): 5–34.
- . 2013. "Scandinavian pancake sentences revisited." *Nordic Journal of Linguistics* 36 (3): 275–301.

- . 2015. "When friends and teachers become hybrids." I: *Agreement from a Diachronic Perspective*, red. Jürg Fleischer, Elisabeth Rieken og Paul Widmer, 215–35. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Eriksson, Olof. 2010. "Den så kallade *med*-frasen i kontrastiv belysning." *Språk och Stil* 20: 51–80.
- Falkum, Ingrid Lossius. Under utg. "The lexical pragmatics of count-mass polysemy." Manuskript, UiO.
- Faarlund, Jan Terje. 1977. "Embedded clause reduction and Scandinavian gender agreement." *Journal of Linguistics* 13 (2): 239–57.
- Gisborne, Nikolas. 2011. "Constructions, Word grammar and grammaticalization." *Cognitive Linguistics* 22 (1): 155–82.
- Goldberg, Adele. 1995. *Constructions*. Chicago: Chicago Univ. Press.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft. 2011. *Grammatik over det Danske Sprog, bind I: Indledning og oversigt*. København: Det danske sprog- og litteraturselskab.
- Haugen, Tor Arne og Hans-Olav Enger. 2014. "Scandinavian pancake constructions as a family of constructions." *Cognitive Linguistics Studies* 1 (2): 171–96.
- Heltoft, Lars. 2001. "Reanalysing structure: the Danish definite article, its predecessors and development." *Acta Linguistica Hafniensia* 33: 67–90.
- Himmelman, Nikolaus P. 2004. "Lexicalization and grammaticalization: Opposite or orthogonal?" I: *What makes grammaticalization? A look from its fringes*, red. Walter Bisang, Nikolaus P. Himmelman og Björn Wiemer, 21–43. Berlin: Mouton.
- Jobin, Bettina. 2004. *Genus im Wandel: Studien zu Genus und Animatizität anhand von Personenbezeichnungen im heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedischen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Josefsson, Gunlög. 2009. "Peas and pancakes: on apparent disagreement and (null) light verbs in Swedish." *Nordic Journal of Linguistics* 32 (1): 35–72.
- . 2014a. "Scandinavian gender and pancake sentences: a reply to Hans-Olav Enger." *Nordic Journal of Linguistics* 37 (3): 431–49.
- . 2014b. "Pancake sentences and the semanticization of formal gender in Mainland Scandinavian." *Language Sciences* 43: 62–76.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar*. Oxford: OUP.
- Kristoffersen, Gjert. 1992. "Kvantitet i norsk." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 10: 187–209 .

- Lehmann, Christian. 1982. "Universal and typological aspects of agreement." I: *Apprehension: Das sprachliche Erfassen von Gegenständen, Teil II: Die Techniken und ihr Zusammenhang in Einzelsprachen*, red. Hansjakob Seiler og F.J. Stachowiak, 201–68. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- . 1985. "Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change". *Lingua e Stile* 20, 303–18.
- . 1988. "On the function of agreement." I: *Agreement in Natural Language*, red. Michael Barlow og Charles Ferguson, 55–66. Stanford: CSLI.
- . 2016. "Grammaticalization and automation." Foredrag ved 23. LIPP-symposium "Grammatikalisierung in interdisziplinärer Perspektive", München, juli 2016. Lastet ned fra http://www.christianlehmann.eu/publ/lehmann_automation.pdf, august 2016.
- Matthews, P.H. 1974. *Morphology*. Cambridge: CUP.
- Nesse, Agnete. 2002. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus.
- Neset, Tore og Hans-Olav Enger 2011. "Cognitive Constraints on Diachronic Development: the Animacy Hierarchy and the Relevance Constraint." *Sprachtypologie und Universalienforschung* 64 (3): 193–212.
- Norde, Muriel. 2009. *Degrammaticalization*. Oxford: OUP.
- Næss, Åshild. 2007. *Prototypical transitivity*. Amsterdam: John Benjamins.
- Papazian, Eric. 1978. "Han og ho – eit uromantisk oversyn over formene av desse to pronomena og bruken av dei i norsk." I: *På leit etter ord: Heidersskrift til Inger Frøyset*, red. Ingeborg Hoff, 235–82. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sasse, Hans-Jürgen. 1993. "Syntactic phenomena in the world's languages I: categories and relations." I: *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, red. Joachim Jacobs o.fl., 646–86. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Siemund, Peter. 2002. "Mass versus count: Pronominal gender in regional varieties of Germanic languages." *Sprachtypologie und Universalienforschung* 55 (3): 213–33.
- . 2008. *Pronominal gender in English*. London: Routledge.

- Syrett, Martin. 2002. "Article 82: Morphological developments from Ancient Nordic to Old Nordic." I: *The Nordic Languages*, vol. 1, red. Oskar Bandle o.fl. 719–29. Berlin: de Gruyter.
- Teleman, Ulf. 1987. "Hur många genus finns det i svenskan?" I: *Grammatik på villovägar*, red. Ulf Teleman, 106–15. Stockholm: Es-selte.
- Wechsler, Stephen. 2013. "The structure of Swedish pancakes." I: *The core and the periphery. Data-driven perspectives on syntax inspired by Ivan Sag*, red. P. Hofmeister og E. Norcliffe. Stanford, Calif.: CSLI publications.
- Widmark, Gun. 1966. "Den inkongruenta neutrala predikatsfyllnaden och dess plats i svenskans genusystem." *Nysvenska studier* 46: 91–135.
- Wurzel, Wolfgang Ullrich. 1986. "Die wiederholte Klassifikation von Substantiven: Zur Entstehung von Deklinationsklassen." *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 39, 76–96.
- Aasen, Ivar. 1856. *Norske Ordsprog*. Christiania (Oslo): Werner.
- . 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania (Oslo): Cammermeyer.
- . 1965 [1864]. *Norsk Grammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.

Abstract

This paper deals with strengthening and weakening of gender semantics in Scandinavian, with emphasis on Norwegian. It is argued that both so called pancake agreement, as in such sentences as *pannekaker er godt* and *vodka er sunt*, and the introduction of *den* as anaphoric pronoun, are connected to strengthening of the core semantics in the gender system. Specifically, both phenomena appear to be linked to the individuation of the relevant referents, and thus to the Animacy Hierarchy. In constructions with pancake agreement and their counterparts with traditional agreement, there are degrees of acceptability, and this correlates, among other things, with the referents' degree of individuation. Synchronic graduality is as expected in a linguistic phenomenon that has arisen recently. The development of the construction in Scandinavian involves both re-semanticisation and de-semanticisation. The development takes

HANS-OLAV ENGER OG TOR ARNE HAUGEN

place both internally in NPs and NP-externally, which reinforces the hypothesis that agreement inside and outside of NP are closely related phenomena.

Hans-Olav Enger
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
h.o.enger@iln.uio.no

Tor Arne Haugen
Høgskulen i Volda
Postboks 500
NO-6101 Volda
tor.arne.haugen@hivolda.no